

Privatna antička arheološka kolekcija iz Bosne i Hercegovine (krivotvorine ili originali?)

Adnan Busuladžić
Sarajevo

Abstract: A private collection of glass bowls, ceramic, bronze and silver figures exists in Bosnia and Herzegovina. For a certain number of the objects from that collection it may be supposed that are originals. The most significant object in the collection is the silver kouros. Entire collection is of the Greco-Roman provenance.

Key words: private archaeological collection, kore, kouros, glass amphoriskos, Tanagra figure, Minerva, Hercules, Aphrodite

Uvod

Ljubaznošću vlasnika vrlo zanimljive privatne kolekcije dobio sam priliku napisati ovaj rad te prezentirati predmete koji se nalaze na području Bosne i Hercegovine, a u privatnom su vlasništvu. Zbog sigurnosnih razloga, nažalost, nisam u mogućnosti objaviti puno ime vlasnika i adresu gdje se kolekcija nalazi. Sam vlasnik mi je predložio i zvanične međunarodne akte koji potvrđuju da se predmeti iz kolekcije ne vode u evidenciji otuđenih predmeta.

Jedan od najvažnijih trenutaka u procjeni predmeta koji dođu na analizu, a za koje ne postoje nikakvi pouzdani podaci o mjestu i okolnostima nalaza, jeste potvrda njihove autentičnosti. Duboko svjestan činjenice da je mogućnost izrade dobrih replika, njihovo patiniranje i slično zaista velika, ostavljam izvjesnu mogućnost da se ne radi o originalnim predmetima u svim slučajevima. U navedenom kontekstu mora se praviti i jasna razlika između izrade replike kao pozitivnog primjera i potrebe posjedovanja predmeta sličnih originalu te izrade krivotvorine koja ima za cilj usmjeriti zainteresirane u pogrešnom pravcu u cilju sticanja protivpravne koristi. Koliko je malo vjerovatno da se u Bosni i Hercegovini nalazi jedna takva privatna zbirka originalnih predmeta, dovoljno pokazuje i prava zbunjenost stručnjaka iz Velike Britanije koji su,

prema usmenom svjedočenju, na temelju analize poslanih fotografija, uz ogradu, pretpostavili da je riječ o „dobro urađenim replikama“. S druge strane, stručna procjena koja je došla od kolega iz Grčke ukazuje na to da se radi o originalima, bez zadržske, za sve predmete navedene kolekcije. Autor ovih redaka je imao priliku ove predmete vidjeti uživo i analizirati ih te steći utisak o kolekciji iz prve ruke. Mišljenja sam da bi tek savremena hemijska, rentgenska i slična analiza te rezultati koji bi se dobili analizom tehnologije izrade metalnih predmeta, hemijskog sadržaja i termičke obrade zemlje od koje su pravljeni figurine, mogli s većom sigurnošću potvrditi autentičnost predmeta. Naravno, takve analize su iznimno skupe, a rezultat u nekim slučajevima neizvjestan. Isto tako, veliki nedostatak cijele kolekcije predstavlja i činjenica da su okolnosti nalaza, osobe koje su bile involvirane u skupljanje predmeta, arheološki stručni kontekst i lokaliteti pronalaska artefakata u potpunosti nepoznati. Ovo u velikom procentu ograničava mogućnost sigurne determinacije i konačnih zaključaka. S potpunom sigurnošću se samo može istaknuti da takvi predmeti nisu mogli biti pronađeni na prostoru današnje Bosne i Hercegovine, ili je takva mogućnost za neke od njih svedena na najmanju moguću mjeru. Za manji broj predmeta, poput bronzane figurine Minerve, Herkula, Venera, može se pretpostaviti i mogućnost doma-

ćeg porijekla. Zbog toga nam ostaje da u ovom trenutku klasičnom arheološkom metodom te komparacijama sa sličnim ili istim materijalom pokušamo dati procjenu autentičnosti čuvane kolekcije. Osnovno mjerilo prilikom analize predložene kolekcije bila je vrsta materijala od kojeg su pojedinačni predmeti pravljani. Iz navedenog razloga artefakti su prezentirani i podijeljeni na staklene, glinene, bronzane, bakreno-zlatne i srebrene predmete, u okviru kojih se kretala i detaljnija analiza.

Rasprava

Staklene posudice (katalog br. 1-4, Tab. 1)

Jednu grupu predmeta u ovoj kolekciji čine i staklene posudice, različitih oblika. Riječ je o amforicama i aribalosima.

Primjerci iz ove kolekcije izrađeni su od neprozirnog stakla, odnosno staklene paste, posebnim postupkom oblikovanja i apliciranja ukrasnih elemenata na vanjskoj površini od slične staklene smjese drugih boja. Iako nema sasvim sigurnih pokazatelja o svim detaljima tehnoloških postupaka izvedbe ove vrste posudica, izgleda da su one rađene na staklarskom štapu uz pomoć posebne žičane ljuštore tzv. „core forming“ postupak.¹ Ovaj postupak je primarno služio za formiranje svojevrsnih kanelura na vanjskoj strani. Navedena žičana konstrukcija planski je tipološki pravljena, a sam proces skidanja uslijedio je u konačnom oblikovanju posudice. U tako oblikovano tijelo s izbrazdanom vanjskom površinom sistemom namotavanja aplicirane su vodoravne trake ili višestruke valovnice cik-cak linije i slično. Uglavnom su ove cik-cak linije ili valovnice veoma kompaktno inkorporirane u osnovnu podlogu. U muzejskim kolekcijama su zabilježeni i slučajevi kada su ukrasni elementi jednostavno ispali usljed različitih pritisaka. Nakon apliciranja ukrasnih traka, cik-cak linija ili valovnica, dok je umetnuta staklena masa u kanelurama bila još pogodna za obradu, nekim je instrumentom (poput turpije) poravnata vanjska ploha posudica. U toku oblikovanja posudice i apliciranja ukrasnih elemenata, majstori su se

¹ Goldstein 1979, 27-29.

služili raznim štupalicama, modelatorima i drugim instrumentima. Dodatni zahvati takvim instrumentima bili su potrebni naročito kod modeliranja oboda i stope posudica i apliciranja ručkica. Isti zahvati morali su se koristiti i kod rebrasto-vertikalnih profiliranja posudice s nešto većim obujmom. Ovakve profilacije su, uz estetsku namjenu, imale za cilj i učvršćivanje stijenki posudica.² Tehnika izrade ovih predmeta poznata je i pod terminom „pješčana jezgra“.³

Staklene posude iz ove kolekcije imaju dva osnovna oblika: amforiskos i aribalos. Oblici im osciliraju od nešto izduženijih do obliha, loptastih i kruškolikih (katalog br. 1-4, Tab. 1).

Kako se vidi iz fotografija, sve posudice su izrađene od višebojnog stakla u raznim kombinacijama. Ukrasne trake, višestruke valovnice (cik-cak linije) i koncentrični krugovi aplicirani su na vratu, trbuhu i donjem dijelu posude.

Proizvodnja ovakvih staklenih posudica bila je masovna na istočnom Mediteranu. Ova činjenica vremenom je iskristalizirala neke zakonomjernosti u vezi s veličinom, dimenzijama i težinom. Ovi predmeti su služili uglavnom za pohranu mirisa, mirisnih ulja i sličnih kozmetičkih preparata te su služili kao višekratna ambalaža. Visina posudica iz ove kolekcije kreće se od 10 do 5,5 cm, a težina od 68,10 g do 54,30 g. Primijećene oscilacije rezultat su trenutne umjetničke inspiracije i improvizacije samog majstora. Ove manje razlike u dimenzijama svakako nisu uticale na namjenu i korištenje predmeta.

Način postavljanja ovih posudica, s obzirom na neravno dno, morao je biti sličan načinu na koji su držane i amfore. Staklene posudice su morale imati neku vrstu stalka. S druge strane, postojanje drški ukazuje na to da je neposredno korištenje predmeta podrazumijevalo i vješanje posudica za uzice.

Ove vrste posudica najvjerojatnije potiču iz dijelova kontinentalne Grčke, i to iz regija Teba, Beotia, Monorar – Karbunari i drugih dijelova. Prema obliku odgovaraju poznatim tipovima posuda od staklene paste, kao što su amforiskosi, aribalosi i alabastroni.⁴

Inače, počeci proizvodnje staklenih predmeta vezani su uz stare kulture na području današnje

² Marijan 1989, 75.

³ Fadić 2000, 545.

⁴ Marijan 1989, 76.

Sirije, Mezopotamije i Egipta,⁵ čiji je uticaj kasnije uvjetovao pojavu masovne proizvodnje ovih proizvoda u područjima u kojima je ekonomska moć bila veća. Ovo se, pored ovog dijela istočnog Sredozemlja, posebno odnosi na prostor Kipra⁶ i Grčke.⁷ Ovi tehnološki, kulturni i uopće civilizacijski orijentalni uticaji imali su snažan odjek na Grčku pretklasičnog razdoblja. Ovo se posebno intenziviralo velikim grčkim kolonizatorskim valom disperziranim u sve dijelove Sredozemlja. Na ovaj način sva izvorno orijentalna ili grčka roba prenosi se na druge prostore, primarno grčke kolonije, a odatle i dalje u periferna područja koja su primala raznolike uticaje naprednijih tehnoloških i umjetničkih inovacija. Pored Grka, primarnu ulogu u proizvodnji i distribuciji staklenih predmeta imali su Feničani. U Grčkoj već u VIII stoljeću stare ere dolazi do procvata staklarskog obrta,⁸ a rezultat ovih procesa su i posudice iz ove privatne kolekcije. Jedan od centara za izradu različitih staklenih predmeta bio je i Rodos.⁹

Kao rezultat navedenih aktivnosti, male staklene posude tipa amforiskosa, aribalosa, alabastrona i oinohoa zastupljene su na prostoru čitave Grčke,¹⁰ a većina nalaza se datira u VII, VI i V stoljeće stare ere. Koliko su ovi proizvodi bili rašireni i korišteni govori podatak da su posudice od staklene paste pronalazene u grčkim kolonijama,¹¹ ali i negrčkim područjima u Trakiji,¹² današnjoj Makedoniji,¹³ Italiji,¹⁴ istočnoj obali Jadrana¹⁵ i Španiji.¹⁶

Datacijski okvir svih komparativnih predmeta ukazuje na vrijeme od prve polovine VI ili kraja V stoljeća stare ere, pa sve do I stoljeća stare ere.¹⁷ Ovi predmeti, koji su nađeni u sklopu lokaliteta Ošanići kod Stoca u Bosni i Hercegovini, nisu pripadali grobnom kontekstu. Mnogobrojni primjerci koji su nađeni izvan grčkog etničkog

teritorijalnog okvira uglavnom su nađeni u sklopu grobnih cjelina, zajedno s materijalom grčkog porijekla.¹⁸

Prema postojećoj komparativnoj analizi, ovi predmeti su nastali pod uticajem tehnološki i estetski razvijenijih shvaćanja s prostora Sirije, Mezopotamije i Egipta, a izrađeni su u Grčkoj.

Koroplastika od terakote (katalog br. 5-7, Tab. 2 i Tab. 3)

Porijeklo izrade grčke male plastike najvjerovatnije potiče iz minojske umjetnosti. U palačama Krete i Mikene, monumentalna plastika je bila rijetkost.¹⁹ Zato je postojanje malih glinenih skulptura u vidu idola bila razmjerno česta pojava. Dolaskom novog grčkog stanovništva, minojska umjetnost je i dalje zadržala izvjestan uticaj na doseljenike. Novo stanovništvo i starosjedioci nastavili su izrađivati male figurine od sirove gline. U kasnijim periodima u antičkoj Grčkoj dolazi do razvoja monumentalne plastike u mramoru i bronzi. I pored razvoja ovih monumentalnih figura, izrada male plastike ne zamire, nego se razvija do primjeraka natprosječne umjetničke kvalitete.²⁰ Različite kategorije glinenih predmeta, uključujući i terakotne figure, najčešće su pronalazene na lokalitetima svetišta i grobova.²¹ Kada je u pitanju ovaj duhovni segment, glinene figurine su vrlo često bile zamjena za darivanje božanstava u hramovima. U slučaju nemogućnosti darivanja bogova skupim predmetima i žrtvovanjem životinja, glinene figurine su bile zamjena. Pored ovih namjena, glinene figurine su stavljane kao grobni prilozi. Već krajem VI i početkom V stoljeća stare ere u Beotiji su se u grobove, između ostalog, stavljali i kipići od terakote. Ove figurine su predstavljale služavke i slugu i njihova zanimanja: pekari, kuhari, frizeri, dječaci sa žrtvenom životinjom, djevojke s voćem i slično. Sredinom V stoljeća te figurine poprimaju i elemente individualnosti. Vremenom se pojavljuju terakotne djevojke s darovima i instrumentima te ženske figure bez atributa. Pogrebni kontekst glinenih figurina polako gubi značaj i vremenom iščezava. Oslobođeni strogih formi koje su proizlazile iz duhovne sfere, umjetnici počinju izra-

⁵ Kisa 1908, 33-106; Fadić 2000, 545.

⁶ Kirigin 2008, 107-108.

⁷ Marijan 1989, 76-77.

⁸ Ibid.

⁹ Galli 1916, 268-269.

¹⁰ Robinson 1950, 424; Kisa 1908, 163-169; Goldstein 1979, 124-127.

¹¹ Džingov 1965, 12 i 17.

¹² Filow 1934, 56.

¹³ Bulić 1933, 20; Mikulčić 1976, 191; Sokolovska 1986, 88; Грозданова 1987, 149, Tab. 1.

¹⁴ Santero 1977, 218-219; Kisa 1908, 170; Falli 1916, 268-269.

¹⁵ Kirigin 2008, 107-108.

¹⁶ Almagro-Bosch 1953, 179-180.

¹⁷ Fadić 2000, 545.

¹⁸ Marijan 1989, 77-78.

¹⁹ Paul 1987, 42.

²⁰ Köster 1926, 66.

²¹ Kirigin 2004, 172-173.

divati glinene figurine dajući im više umjetnički segment. Ovi kipići dobijaju naziv „tanagre“ po lokalitetu Tanagre, najpoznatijem nalazištu tih figura. Od IV stoljeća stare ere izrada terakota figurica doživljava procvat, a počinju se izrađivati različite predstave iz života žena, djevojaka i djece. Ove figurice postaju prava umjetnička djela, ukrasi po domovima, a ponekad i igračke.²²

U staroj Grčkoj je postojao naziv za osobe koje su se bavile proizvodnjom ovih predmeta. Koroplasti su predstavljali ljude – umjetnike ili zanatlije – koji su se bavili izradom kipića djevojaka ili lutkica. Starije varijante koroplastičnih motiva, kao što su protome, poprsja, maske, votivne životinje i slično, vremenom nestaju, a pojavljuju se novi tipovi, koji postaju predominantni – ženske odjevne figure. Prema stilskim obilježjima, ova sitna plastika pokazuje elemente monumentalne plastike. Izrada sitnih figurina intenzivira se u trenutku kada dolazi do dekadencije monumentalne klasične plastike. Izrada glinene plastike posebno se razvijala u nekoliko središta, poput Beotije, Aleksandrije, Tarenta i Mirine.²³

Predmeti od gline proizvodili su se u većim radionicama koje su bile smještene u blizini područja koja su imala dovoljne količine odgovarajuće gline. Tako su lončarske radionice Atene bile u blizini Dipilona kod Eridana, gdje se vadila glina. U Korintu su kopali posebne jame radi vađenja odgovarajuće gline. Nakon vađenja, glina se čistila od kamenčića i drugih fizičkih nečistoća. Ovaj dio proizvodnog procesa odvijao se na način da se glina mljela te pročišćavala namakanjem i cijedenjem. Ovaj segment se ponavljao dok se ne bi dobila sasvim čista glina. Tekućina u kojoj se glina ispirala kasnije je služila da se nepečene posude njome premažu radi dobijanja glatke površine.²⁴ Terakote su se jako dug vremenski period oblikovale rukom. U nekim slučajevima su se premazivale preljevom, koji je mogao da bude i toniran, nakon čega su se pekle. Nakon termičke obrade, figurine su se bojile. U Babilonu i Asiriji masovno su se proizvodili i koristili različiti keramički proizvodi te su se i tehnike njihove izrade na tim mjestima usavršavale i prelazile na prostor na kome su živjeli Grci. S Istoka su potekli i kipovi izrađivani

pomoću šupljeg kalupa. Da bi se uopće dobio šuplji kalup, bilo je neophodno da se na tradicionalan način oblikuje i peče originalno željeno djelo, prototip – patrica, na temperaturi od 750 do 950 stepeni. Od te originalne figure – patrice dobivao se uz pomoć gline odljev, tzv. matrica. Od ovog primjerka – matrice pravili su se brojni otisci. U počecima primjene te metode pažljivo se oblikovala prednja strana, dok je zadnja bila samo zaglađena. U kasnijoj fazi se s izrade pune figure prešlo na proizvodnju šupljih kipića, što je bio brži proces, jer se skraćivalo vrijeme sušenja i pečenja. Šuplje figure su se dobijale na način da se od gline oblikovao pljosnati komadić debljine 0,1 do 1 cm, koji se potom rukom i prstima lijepio za prednju stijenku matrice. Zbog toga se na mnogobrojnim terakotnim figurinama mogu primijetiti otisci pristiju. Spojevi koji su bili na bokovima lijepili su se i gladili na način da se spoj mogao vidjeti samo iznutra. Na leđnom dijelu kipa se izrađivala rupa koja je služila za izlazak pare koja nastaje pečenjem, na temperaturi od 300 do 400 stepeni. Kod većeg broja kipića dno je bilo otvoreno, dok je kod jednog broja dno imalo tanku glinenu ploču, čime je zatvarana figurina. U slučaju izrade kompliciranijih predstava, figura s instrumentima, predmetima, figura koje su u pokretu i slično, korištene su i druge metode, poput naknadno oblikovanih dijelova. Dodavane su i glave koje nisu mogle biti izvučene iz matrice, a za izradu glava rađene su posebne matrice. Ovo je majstoru davalo slobodu da izrađuje različite kombinacije i varijacije figurina, koje su konstatirane diljem antičkog svijeta. Radi preciziranja različitih detalja, posebno na licu, uz pomoć štapića su se modelirali dijelovi poput očiju, crta lica, frizura, dijelova odjeće i slično. Umetali su se i pojedini elementi kao što su lepeze, košare i ukrasi u kosi. Tako urađena figura je sušena pa pečena, te bojana. Namakanjem ili premazivanjem kistom figura je bojana u bijelu boju, nakon čega su se koristile i druge boje.²⁵

Otkriće kipića od terakote u Tanagri desilo se krajem XIX stoljeća.²⁶ Uglavnom je bila riječ o ženskim kipićima.²⁷ Drugi veliki period otkrića grobova i figurina na lokalitetu Tanagre desio se sredinom XX stoljeća.²⁸

²² Sanader 2002, 29.

²³ Ibid., 30-31.

²⁴ Ibid., 32.

²⁵ Ibid., 33-4.

²⁶ Ibid., 35.

²⁷ Martha 1880.

²⁸ Higgins 1986, 29.

Drugi veliki lokalitet na kome je otkriven veći broj ovih figurina jest mjesto Mirina.²⁹ Riječ je o urbanom naselju koje je kovalo svoj novac, a kroz historiju je prelazilo u različite ruke i državne okvire. Krajem XIX stoljeća otkrivena je nekropola s više od hiljadu kipova od terakote. Uz pomoć konteksta nalaza i pronađenog novca, figurine su datirane u kraj III stoljeća i II stoljeće stare ere. U navedenoj nekropoli ustanovljena je velika oscilacija u korištenju figurina kao dijela grobnih priloga. Tako je u pojedinim grobnicama pronađeno i do 45 kipića, dok je u mnogim grobovima nađen samo po jedan.³⁰ Ove figurine iz Mirina imale su i potpise majstora.³¹

Treća poznata lokacija na kojoj su pravljene terakotne figurine jest Aleksandrija. Ove figurine se razlikuju po stilu i prikazima. Pored prikaza djece i žena, često su izrađivane i figurine koje su predstavljale domaća božanstva. Isto tako, ove aleksandrijske figurine nisu imale finoću, gipkost i eleganciju grčkih figurica.³²

Četvrti veliki lokalitet na kome je konstatiran veliki broj figurina od terakote jest Tarent. Riječ je o jednoj od najvećih grčkih kolonija, koju su krajem VIII stoljeća stare ere osnovali Spartanci. Tu su, pored minijaturnih terakotnih figurina, zabilježeni i veliki arhitektonski primjerci, koji su krasili hramove i druga svetišta. Vrhunac proizvodnje se desio između IV i II stoljeća stare ere.³³ U periodu kada je njihova proizvodnja na istočnom Mediteranu počela iščezavati, u Tarentu je bila u punom zamahu.³⁴

Kod mnogobrojnih kipića koji su pronađeni na različitim lokalitetima može se primijetiti postojanje različitih motiva. Među njima najčešći su oni koji prikazuju brižljivo frizirane žene, koje stoje, odjevene u hitone i u prozirne ogrtače. Kao što je rečeno, opći naziv „tanagre“ dat je po prvom lokalitetu na kojem su nađene. Različiti su i uzori za izradu ovih kipića. Prvi uzori su bili jonski ženski kipovi, koji se javljaju od VI stoljeća stare ere. Nakon toga, uzori postaju žene odjevene u peplos, jedan od atributa djevičanske Atene. Od IV stoljeća stare ere ideal postaju mlade nevjeste odjevene u nabrani hiton,

stegnut u struku pojasom. Neke figurice nalikuju prikazima Afrodite, na način da prikazuju ženu pri toaleti, pri kupanju, s rukom na grudima ili kako drže ogledalo, nakit i slično.³⁵ Koroplasti su ponekad izrađivali i figure koje su predstavljale uglavnom ženska božanstva, figurice oporučitelja, olimpijskih bogova, scene iz kuhinje i svakodnevnog života.³⁶

Razlozi proizvodnje i korištenja ovih predmeta mogu se povezati s nekoliko namjena. Prva namjena je bila za grobne priloge, a sve u svrhu da pokojniku bude što udobnije na drugom svijetu. Korištene su i kao zavjetni darovi, igračke te u sklopu dionizijskih misterija.³⁷ Pojedini autori s pravom smatraju da su koroplasti izrađivali figurine univerzalno, a da su oni koji su ih kupovali davali namjenu samom predmetu.³⁸

Terakote tipa tanagra bile su gotovo u potpunosti stavljanje u grobove žena i djece.³⁹ Ako su se pronalazile u muškim grobovima, onda su to bili kipići dječaka, erota, maski i životinja, a ne žena.⁴⁰

Naša tri primjerka, od čega dvije očuvane tanagre (katalog br. 5 i 6, Tab. 2) i jedna ženska glava (katalog br. 7, Tab. 3) prema svim komparativnim parametrima mogu se staviti u kontekst starogrčke koroplastike. Vrlo slične komparacije čuvaju se na Brijunima,⁴¹ u Splitu,⁴² a primjerci su pronađeni i na lokalitetu Isse,⁴³ Starigrada na Hvaru,⁴⁴ Zadra,⁴⁵ Isara kod Marvina⁴⁶ i drugim lokacijama. Kameni primjerci su također prisutni u grčkoj umjetnosti (Tab. 12).

Bronzane figurine

(katalog br. 8-18, Tab. 4 – Tab. 9, 1.1a)

Bronza je zbog svoje postojanosti, određene plemenitosti te velikih mogućnosti obrade u cijelom antičkom svijetu imala vrlo širok spektar primjene. Od bronzne su izrađivani različiti predmeti,

²⁹ Kirigin 2004, 172.

³⁰ Brinkmann 1996, 138.

³¹ Sanader 2002, 36-37.

³² Ibid., 37.

³³ Rolley 1994, 23.

³⁴ Besques 1994, 23.

³⁵ Hamdorf 1996, 41.

³⁶ Sanader 2002, 38-39.

³⁷ Ibid., 39.

³⁸ Pottier 1890, 279.

³⁹ Na području Isse terakote su poznate isključivo iz grobova; Kirigin 2004, 173.

⁴⁰ Graepler 1994, 43-59.

⁴¹ Sanader 2002, 28-67.

⁴² Nardelli 2000, 35-123.

⁴³ Abramić 1949, 9-17.

⁴⁴ Kirigin 1996, 140.

⁴⁵ Nardelli 1991, 43-51.

⁴⁶ Sokolovska 1986, T. 14, T. 19 i 20, T. 32, 33, 34 i 35.

od onih za svakodnevnu upotrebu do visokih umjetničkih djela.⁴⁷

Od pronalaska bakra, koji se često nalazio na površini rudišta, počinje i razvoj različitih tehnika uz pomoć kojih je bio obrađivan. Prva zabilježena tehnika bila je hladno kovanje, nakon čega je uslijedila tehnika toplog kovanja. Toplo kovanje je olakšalo obradu i proizvodnju raznih predmeta. Razvojem tehnike livenja dolazi do izrade predmeta u serijama. Miješanje bakra s drugim metalima dovelo je do dobijanja čvršće i otpornije legure te je tako nastala bronza.⁴⁸

Bakar je crveni metal, koji se topi na 1083 stepeni Celzijusa. Najčešće se nalazi sa srebrom i bizmutom u sulfidnim rudama. Dužim stajanjem potamni od oksida, a pod uticajem zraka dobija zelenu patinu. Jedna od najpoznatijih bakrenih ruda u antičko doba eksploatirana je na Kipru. Bronza kao legura nastaje miješanjem bakra s kalajem, potom olovom, srebrom, cinkom ili antimonom. Odnosi bakra i drugih elemenata u izradi figurina su na temelju različitih analiza pokazali oscilacije u procentima.⁴⁹

Osnovne tehnike uz pomoć kojih su izrađivani proizvodi od bronzes jesu livenje i kovanje. Kod livenja, tečni metal se ulijevao u odgovarajući kalup u kome očvrstne, a potom bi se kalup razbijao. Najpoznatija vrsta livenja je tzv. tehnika „izgubljene forme“, gdje se pozitiv pravio u vosku koji se zatim oblagao glinom. U ovako formiran kalup ulijevao se tečni metal, koji je istiskivao vosak i zauzimao njegovo mjesto. Nedostatak ove tehnike je da su kalupi bili samo za jednokratnu upotrebu. Pozitivna strana se odnosila na činjenicu da su se mogli izrađivati kako šuplji tako i puno liveni predmeti. Kod šupljih predmeta prvo se pravio traženi oblik od gline, koji se potom oblagao voskom i modelirao, a nakon toga bi se sve umatalo u glinu. U pripremljenom kalupu su se ostavljali kanali za ulivanje metala i izlazak voska. Bronzani predmeti pravljene su i u dvodijelnim kamenim ili glinenim kalupima koji su imali dva otvora. Jedan otvor je bio za ulivanje metala, a drugi za zrak. Ovim načinom je intenzivirana serijska proizvodnja. Vremenom se razvijaju i druge tehnike ukrašavanja i obrade metala, poput „tehnike na proboj“, cizeliranja,

graviranja, zakivanja, inkrustriranja, urezivanja i presovanja. Pored livenja, osnovna tehnika se odnosila na kovanje u hladnoj ili toploj varijanti, koje su u svojoj osnovi zadržane i do danas.⁵⁰

Antički skulptori su u izradi skulptura koristili različite materijale. Zabilježena je upotreba drveta, bronzes, mramora, gline, srebra, zlata, željeza i drugih materijala.⁵¹ Kada je u pitanju sitna plastika, najzastupljeniji materijal je bio bronza.

Najvećoj skupini predmeta iz ove kolekcije pripadaju figurine od bronzes. Ovakvi predmeti su iznimno često zastupljeni po muzejskim kolekcijama te razmjerno često nalaz na arheološkim lokalitetima.

Prvi od navedenih predmeta jest figurina kore (katalog br. 8, Tab. 4, 1.1a). Ovakve figurine su često držale u ruci voće ili neki poklon. Kriva linija usana upućuje na tzv. arhaiski konvencionalni osmijeh. Odjeća na kori više liči na „futralu“, što upućuje na datacijski okvir rane arhaike. Položaj tijela i ruku, gdje je jedna ruka savijena u laktu, a druga pridržava skut, blago savijena prema donjem dijelu tijela, postala je čest standard izrade kora.⁵²

Druga kora predstavlja drugačiji oblik i način prezentacije figura (katalog br. 9, Tab. 4, 2.2a) i riječ je o mlađem obliku u odnosu na prethodnu koru.

Treća figurina odnosi se na patricijku koja bi se, prema načinu odijevanja, mogla prije staviti u rimski civilizacijski krug nego grčki (katalog br. 10, Tab. 5, 1.1a).

Četvrta figurina predstavlja Minervu, odnosno Atenu (katalog br. 11, Tab. 5, 2.2a). Paralelno ovom kipiću su mnogobrojne. Predstave Minerve ustvari podržavaju tipove grčke Atene, koje su stvorene u V i IV stoljeću stare ere. Naš primjerak bi se na temelju komparativnih primjereka mogao datirati prije u I stoljeće nove ere. Od komparativnih figurina mogu se spomenuti primjerci pronađeni na području lokaliteta Biskupije,⁵³ Istre⁵⁴ i Beograda.⁵⁵

Peta figurina predstavlja oratora odjevenog u ogrtač (katalog br. 12, Tab. 6, 1.1a). Statueta muškarca prikazana je u govorničkom zanosu, vrlo realistično.

⁴⁷ Grupa autora 1997, 7.

⁴⁸ Ibid., 14.

⁴⁹ Ibid., 15.

⁵⁰ Ibid., 15-16.

⁵¹ Richter 1950, 135.

⁵² Scholl 2007, 123, abb. 52a i 52b.

⁵³ Šeparović / Uroda 2009, 19.

⁵⁴ Girardi-Jurkić 2005, 21.

⁵⁵ Grupa autora 1997, 33, sl. 1.

Šesta figurina odnosi se na Herkula (katalog br. 13, Tab. 6, 2.2a). Herkul je čest prikaz u formi bronzanih figurina. Naš primjerak najvjerojatnije predstavlja lošiji rad iz doba Severa, kada je kult Herkula⁵⁶ dobio na značaju, pa su se i figurine ovog heroiziranog kulta često izrađivale. Kulminacija štovanja se desila za vrijeme cara Komoda koji se poistovjetio s ovim herojem.⁵⁷ Analogijski kipići pronađeni su u Sisciji.⁵⁸

Sedma brončana figurina predstavlja Veneru, odnosno Afroditu (katalog br. 14, Tab. 7, 1.1a). Ona je bila simbol kroz koji su umjetnici izražavali ideal ženske ljepote. Uzori su im bila djela klasične grčke umjetnosti V i IV stoljeća stare ere. U IV stoljeću stare ere čuveni Praksitel stvara kip nage Afrodite i kasnije skoro sve figurine ove boginje rađene su po uzoru na Praksitela i njegovu školu. Prikazi Venere – Afrodite u formi nagih brončanih figurina razmjerno su česti na različitim arheološkim lokalitetima u Srbiji⁵⁹ i Saloni.⁶⁰

Osma brončana figurina odnosi se na prikaz konja (katalog br. 15, Tab. 7, 2.2a). Konj je inače bio vrlo omiljen motiv grčke arhajske umjetnosti. Prikaze konja s neproporcionalnim odnosom tijela i nogu susrećemo i na geometrijskim i crnofiguralnim vazama.⁶¹ Uvjetne analogije mogu se konstatirati na različitim grčkim lokalitetima, a datiraju se u srednjogeometrijski i kasnogeometrijski period (Tab. 13).⁶²

Deveta figurina iz ove skupine predstavlja Fortunu, odnosno božicu Tihu (katalog br. 16, Tab. 8, 1.1a). Njeni su ikonografski simboli kormilo kojim upravlja ljudskim sudbinama, rog izobilja (cornucopia) i dijete. Česti su prikazi i globusa, patere, klasja žita i kaduceja.⁶³ Paralele ovom primjerku mogu se konstatirati u Savudriji⁶⁴ i području Srbije.⁶⁵

Deseta figurina iz ove privatne kolekcije predstavlja glavu koja je najvjerojatnije bila dio neke skulpture (katalog br. 17, Tab. 8, 2.2a). Datacijski okvir može se precizirati u II i I stoljeće stare ere.

⁵⁶ Sanader 1995, 87-114.

⁵⁷ Buzov 2005, 271.

⁵⁸ Ibid., 264 i 266, sl. 4.

⁵⁹ Grupa autora 1997, 26-27, 33-34.

⁶⁰ Zaninović 2005, 163, sl. 4.

⁶¹ Cermanović-Kuzmanović 1977.

⁶² Scholl 2007, 64-66.

⁶³ Srejović / Cermanović 2004, 440.

⁶⁴ Radić-Rosi 2005, 146.

⁶⁵ Grupa autora 1997, 38, sl. 23.

Bliže analogije ovom primjerku ne mogu se konstatirati u dostupnoj literaturi.

Jedanaesta i posljednja figurina iz grupe bronzanih predmeta predstavlja Silena (katalog br. 18, Tab. 9, 1.1a). U grčkoj mitologiji on je pratilac i učitelj Dioniza, boga plodnosti, uživanja u vinu. Bio je simbol pijanstva i zanosa.⁶⁶ U umjetnosti se predstavlja kao ljudsko biće, dobrodušni starac, obično pijan, široka lica, s bradom i većom kosom, konjskim repom i tupog šireg nosa. Naš primjerak je humaniziraniji jer nema kopita i konjske uši, nego su i ovi dijelovi prikazani u ljudskom obliku. Različite predstave Silena konstatirane su u širokom vremenskom okviru od IV stoljeća stare ere do rimskog perioda. S obzirom na nepostojanje patine, kao i legura od kojih je statueta napravljena, može se pretpostaviti da ovaj primjerak nema originalno porijeklo. Predmet bi se čak prije mogao definirati kao replika, nego krivotvorina.

Figurina bakar – zlato (katalog br. 19, Tab. 9, 2.2a)

U veću skupinu metalnog materijala spada i jedna figurina izrađena od bakra i pozlate. Figurina nosi oko vrata torkves, tordiranu varvarsku ogrlicu od zlatne, srebrene ili bronzane žice. Pretpostavka je da je ovim dekorativnim detaljem umjetnik želio naglasiti etničku pripadnost.

Srebrni kuros (katalog br. 20, Tab. 10)

Kuros je prototip nagog mladića punog snage i ljepote. Po pravilu je stojeći kip. Stari Grci su ga doživljavali kao simbol junaštva, neustrašivosti, snage i ljepote. Prema nekim autorima smatra se i predstavom Apolona. Usne na našem primjerku pokazuju lažni osmijeh, tzv. arhajski osmijeh. Spuštene ruke s priljubljenim šakama uz tijelo, spljošteno ovalno lice i originalan način češljanja stilizirane kose, neosporno potvrđuju egipatski uticaj na arhajsku umjetnost kojoj pripada i ova figurina. Frizura, orijentalne etničke odlike lica, naglašena muskulatura tijela, jedna noga izbačena naprijed i ruke spuštene niz tijelo bile su gotovo jedine odlike izrade kurosa u različitim materijalima. Prema navedenim elementima, vrlo slični primjeri kurosa, ali od kamena, čuvaju se u New Yorku, a datiraju se u atički period (Tab. 11).⁶⁷

⁶⁶ Srejović / Cermanović 2004, 116-119.

⁶⁷ Scholl 2007, 121-122, Abb. 51a do 51c.

Zaključak

Na temelju analize privatne zbirke artefakata koji su bili predmetom ovog rada, mogu se dati i neki opći komentari i zaključci.

Primjerci staklenih posuda (katalog br. 1-4, Tab. 1), komparativnom analizom s publiciranim sličnim ili istim primjercima koji se nalaze u mnogobojnim muzejskim kolekcijama, ukazuju na izvjesnu mogućnost da se radi o originalnim predmetima. Naime, kako izrada staklene paste predstavlja ipak nešto zahtjevniji proces, pogotovo u smislu približavanja drevnoj tehnologiji izrade, mišljenja sam da bi ovdje publicirani primjerci mogli biti originalni te da je ovu vrstu predmeta u najvećoj mjeri zaobišla masovna savremena proizvodnja u smislu izrade replika ili otvorenih falsifikata.

Druga kategorija analiziranih predmeta predstavlja terakotne figurine „tanagra“ stila (katalog br. 5-7, Tab. 2). Za ove primjerke se mogu vezati stanovite dvojbe u vezi s originalnosti. Naime, opće je poznata činjenica da su predmeti od terakote srazmjerno laki za proizvodnju. Upravo „tanagra“ figurine su privukle veliku pažnju kako arheologa i stručnjaka drugih profila tako i kolekcionara i muzejskih institucija. Velika potražnja za ovim predmetima te njihov ograničen broj uzrokovali su na samim počecima njihovih pronalazaka intervencije u smislu nadomještanja dijelova figurina koji su bili oštećeni ili su nedostajali. Vremenom dolazi i do pooštavanja zakona u vezi sa slobodnim kopanjem te donošenja vrlo striktnih zakona u vezi s trgovinom i transportom kulturnohistorijske baštine. Ovo je uzrokovalo da se intenzivira krivotvorenje „tanagra“ figurina.⁶⁸ Isto tako pojavljuje se i metod kompletiranja različitih originalnih sačuvanih dijelova figurine u jednu cjelinu poznatu pod terminom *pasticcio*.⁶⁹

Već krajem XIX stoljeća dolazi do tolike masovnosti izrade krivotvorina da pojedini stručnjaci pišu o tome i upozoravaju javnost.⁷⁰ Nažalost, u navedenim se tekstovima osjeća sva nemogućnost prepoznavanja i razlučivanja originalnih od krivotvorenih predmeta, koji su smatrani kao neizbježnost. Mnogobrojne svjetske muzejske ustanove su u svojim kolekcijama praktično čuvale

krivotvorene primjerke. Sačuvana dokumentacija i kasnije rekonstruiranje načina kupovine i osoba koje su posredovale u njihovoj nabavci te posebno tehnički napredak u načinu utvrđivanja podataka, potvrdili su postojanje krivotvorenih predmeta u mnogobrojnim muzejskim kolekcijama.⁷¹

Na temelju iznijetog može se ustvrditi da bi tek savremena metoda termoluminiscencije, poznata i po kratici TL, mogla dati vrlo konkretne odgovore jesu li primjerci koji se u ovom radu prezentiraju originalni ili krivotvorine.

Postoji realna mogućnost da je u velikoj skupini metalnih, posebno bronzanih predmeta (katalog br. 8-18, Tab. 4 – Tab. 9, 1.1a) izvjestan broj originala. Na to upućuju komparativni primjerci, pronađeni u arheološkom kontekstu, i njihova ikonografija. Pouzdan zaključak o datiranju obrađenih predmeta mogao bi se eventualno dobiti iz analize oksidacionog sloja.

Jedini predmet koji sigurno odstupa od ove kategorije pretpostavljenih originala, s obzirom na izgled – potpuno odsustvo patine, jest figurina Silena (katalog br. 18, Tab. 9, 1.1a). Ovaj predmet bi po mišljenju autora ovih redaka trebalo smatrati sigurnom replikom ili krivotvorinom.

Na samom kraju, van svake sumnje najvažniji, najvrjedniji i najzanimljiviji predmet predstavlja figura kurosa od srebra (katalog br. 20, Tab. 10). S obzirom na to da je riječ o srebrenom predmetu težine skoro 700 grama, vrlo je mala vjerojatnoća da je riječ o krivotvorini. Ovo tim prije ako se uzme u obzir činjenica da su krivotvorine najčešće rađene od jeftinijeg materijala. Srebrene figurine zabilježene su i u drugim slučajevima.⁷² Komparacijski primjeri od drugih materijala, gotovo identičnog izgleda, koji su potvrđeni u arheološkom kontekstu, daju realan okvir za potvrdu da je riječ o originalnom predmetu (Tab. 11).

Nažalost, potpuno odsustvo bilo kakvih podataka o kontekstu nalaza, lokalitetu, osobi koja je predmete pronašla i sl. ne daju mogućnost za bilo kakvu drugu procjenu kolekcije. Postojanje srebrenog kurosa usmjerava na zaključak da je riječ o ozbiljnom kolekcionaru i u izvjesnom broju slučajeva originalnim predmetima. Iz vida se ne smije izuzeti ni činjenica da su neki od predmeta urađeni po uzoru na kipove velike plastike, što

⁶⁸ Kriseleit 1994, 59-69.

⁶⁹ Zimmer 1994, 9.

⁷⁰ Furtwängler 1899, 15.

⁷¹ Kriseleit 1994, 60; Wünsche 1996, 186; Sanader 2002, 43.

⁷² Rendić Miočević 2005, 252, sl. 11.

ostavlja izvjesnu dozu sumnje. Konačnu procjenu bi mogle dati samo savremene hemijske, rentgenske analize i postupak termoluminiscencije.

Sa značajnom sigurnošću se može ustvrditi da obrađeni predmeti ne potiču s jednog lokaliteta, nego su skupljeni isključivo kao rezultat kolekcionarskih aktivnosti.

U hronološkom pogledu predmeti iz kolekcije pripadaju periodu od VII stoljeća stare ere do IV stoljeća nove ere te s tim u vezi, u civilizacijskom okviru, periodu grčke i rimske provenijencije.

Summary

Private collection from Bosnia and Herzegovina (forgeries or originals?)

There is a private collection in Bosnia and Herzegovina consisting of highly interesting glass, terracotta, bronze, copper, gilt and silver artefacts of uncertain origin. In some cases it is impossible to tell whether they are original, others need further study, and a few can be identified as almost certainly original.

Determining the authenticity of an object to be analysed, in the absence of any reliable information concerning the site and circumstances in which it was found, is one of the most important aspects of its evaluation. Well aware that convincing replicas can be produced and aged by patination and such procedures, I invariably allow for the possibility that such objects may not be originals. Just how unlikely it is that there should be in Bosnia and Herzegovina a private collection of original artefacts, is demonstrated by the astonishment of experts from Great Britain who, it is said, stated after examining photographs of the objects that they were most likely "well-made replicas." On the other hand, in the expert view of a colleague from Greece, they are all originals. The author of this paper has had the opportunity to see and analyse the artefacts themselves, and thus to gain a first-hand impression of the collection. I am of the opinion that the only way to determine their authenticity with a fair degree of certainty would be by means of state-of-the-art chemical, X-ray and similar analyses, and by analysing the techniques used in the manufacture of the metal artefacts and the chemical composition and thermal treatment of the clay used to make the figurines. Analyses of this kind are very expensive, of course, and the results are not always conclusive.

Another serious drawback in the case of this collection as a whole is that the circumstances in which the objects were found, the people involved in collecting them, the professional archaeological context and the sites where they were found are all entirely unknown. This is a major constraint on the potential for their conclusive identification. What can be said with certainty is that such artefacts could not have been found in Bosnia and Herzegovina, except for a few where there is a faint possibility that they could have been found here. We are left, therefore, with the standard archaeological method, and a comparison with similar material, as we attempt to assess the authenticity of the collection. When analysing this collection, the artefacts were classified according to the type of material from which each was made. They are therefore presented in the groups – glass, clay, bronze, copper gilt and silver – in which their detailed analysis was conducted.

Some general observations and conclusions may be given concerning the private collection of artefacts covered by this paper.

On the basis of comparative analysis with similar or identical published specimens housed in numerous museum collections, the glass vessels (catalogue nos. 1-4, Tab. 1) seem very likely to be original artefacts. Since the production of glass paste is a rather difficult process, especially if it is to imitate ancient techniques, I am of the opinion that the objects published here are originals, and that this type of artefact has seldom been the object of mass manufacture of replicas or obvious forgeries.

The second category of objects analysed consists of Tanagra-style terracotta figurines (catalogue nos. 5-7, T. II). In this case, there is more room for doubt as to their authenticity. It is well known that it is relatively easy to make terracotta objects. Tanagra figurines have attracted considerable interest among archaeologists and other professionals, as well as collectors and museums. They are highly sought after, yet limited in number, and, as result, from the moment they began to be discovered, missing or damaged parts would often be replaced. Later, the legislation governing unrestricted excavations was tightened, and very strict laws were passed governing the trade and transport of cultural heritage artefacts. This had the effect of stimulating the production of fake "Tanagra" figurines, as well as the production of seemingly intact figurines from surviving original pieces, using the method known as *pasticcio*.

By the end of the 19th century, the manufacture of fakes had reached such a scale that some experts wrote about it, and warned the general public to be on their guard. Unfortunately, these texts reveal how difficult if not impossible it is to distinguish originals from fakes, which were regarded as inevitability.

Many museums the world over were in effect housing fakes. The surviving paper trail that made it possible to retrace how these were purchased and who acted as intermediary, and in particular technical advances in determining the facts, confirmed the suspicion that many museums had fakes in their collections.

All this indicates that the only way to prove conclusively whether the objects in this collection are originals or fakes is by thermoluminescence dating or TL.

The large group of metal artefacts, particularly bronze (catalogue nos. 8-18, Tab. 4 – Tab. 9, 1.1a), is likely to consist to a certain number of originals. Comparable specimens found in an archaeological context, and their iconography, suggest that our specimens are indeed authentic. Analysis of the oxidation layer could perhaps yield reliable dates for these objects.

The only object that does not fall within this category of likely originals, on account of its appearance and the complete absence of patina, is the figurine of Silenus (catalogue no. 18, Tab. 9, 1.1a). In the view of the author of this paper, this should be regarded as a fake or replica.

Finally, undoubtedly the most important, valuable and interesting artefact is a silver kouros (catalogue no. 20, Tab. 10). Since this is a silver object weighing almost 700 grams, it is very likely to be a fake, especially since fakes are usually made of cheaper materials. Silver figurines have been recorded elsewhere, as have comparable specimens of other materials but almost identical in appearance, from a known archaeological context, so there is a real possibility it may prove to be authentic (Tab. 9).

Unfortunately, the absence of any details of the context and site of the finds, the person who found them, or any other information, leaves no other possible method of evaluating the collection. The presence of the silver kouros suggests that it was assembled by a serious collector, and that it consists of a certain number of original artefacts.

It should also be noted that monumental sculpture served as a model in making of some of the objects, what leaves a certain dose of suspicion. The final evaluation could be made only by using modern chemical, X-ray and thermoluminescent analyses.

It is fairly safe to say that the objects did not come from a single site, but were purchased by the collector.

The objects in the collection range in date from the 7th century BCE to the 4th century CE, and thus fall within the ancient Greek and Roman periods.

Literatura

- Almagro-Bosch, M.* 1953, Sobre el origen y cronología de la „fibula hispanica“, *Archivo de Prehistoria Levantina*, Tom II, Vol. IV, Valencia 1953, 175-189.
- Abramić, M.* 1949, Arheološka istraživanja grčke kolonije Isa na otoku Visu, *Ljetopis jugoslovenske akademije* 55, Zagreb 1949.
- Besques, S.* 1994, *Figurines et reliefs grecs en terre cuite – Louvre*, Paris 1994.
- Brinkmann, V.* 1966, *Die Koroplasten aus Myrina*, In: *Hauch des Prometheus*, München 1966.
- Brinkmann, V.* 1996, *Farbkeit der Terrakotten*, In: *Haus des Prometheus*, München 1996.
- Buzov, M.* 2005, *Rimski kultovi u Sisciji*, *Histria Antiqua*, 13, Pula 2005, 263-277.
- Cermanović-Kuzmanović, A.* 1977, *Grčke slikane vaze*, Beograd 1977.
- Džingov, G.* 1965, *Drevnoto staklo i stakloproizvodstvo v Blgaria*, *Arheologia VII*, knj. 4, Sofia 1965, 10-17.
- Fadić, I.* 2000, *Stakleni amforisci i amfore i stakleni oblici tipa amfore*, *Annales za istarske in mediteranske študije* 22/00, Koper 2000, 543-559.
- Filow, B.* 1934, *Die Grabhügelnekropole bei Duvanlij in Südbulgarien*, Sofia 1934, 50-59.
- Furtwängler, A.* 1883/1887, *Die Sammlung Sabourof*, Berlin 1883/1997.
- Furtwängler, A.* 1899, *Neuere Fälschungen von Antiken*, *Archäologischer Anzeiger*, 1899.
- Girardi-Jurkić, V.* 2005, *Cults in roman Istria*, *Histria Antiqua*, 13, Pula 2005, 17-39.
- Goldstein, S.* 1979, *Pre-Roman and Early Roman Glass in The Corning Museum of Glass*, *The Corning Museum of Glass*, Corning, New York 1979, 25-32.
- Graepler, D.* 1994, *Kunstgenuss im Jenseits? Zur Funktion und Bedeutung hellenistischer Terrakotten als Grabbeigabe*, In: *Hellenistische Tonfiguren und Nachschöpfungen im 19 Jh.*, Berlin 1994.
- Grupa autora*, 1997, *Antička bronza Singidunuma*, Beograd 1997.
- Грозданова, В. Б.* 1987, *Споменици од хеленистичкиот период во СР Македонија*, Скопје 1987.
- Hamdorf, F. W.* 1996, *Handwerkstechniken*, In: *Hauch des Prometheus*, München 1996.
- Hamdorf, F. W.* 1996, *Frauen – Leitbilder: Artemis und Aphrodite*, In: *Hauch des Prometheus*, München 1996.
- Hamdorf, F. W.* 1996, *Stifterfiguren*, In: *Hauch des Prometheus*, München 1996.
- Higgins, R.* 1954, *Catalogue of the Terracottas in the British Museum I and II*, London 1954.

Higgins, R. 1986, Tanagra and the Figurines, Princeton – New Jersey 1986.

Kirigin, B. 1996, Issa, Zagreb 1996.

Kirigin, B. 2004, Faros, Parska naseobina, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, 96, Split 2004, 9-303.

Kirigin, B. 2008, Grčko-helenistička zbirka u stalnom postavu Arheološkog muzeja u Splitu, Split 2008.

Kleiner, G. 1942, Tanagrafiguren, Berlin 1942.

Köster, G. 1926, Die Griechischen Terrakotten, Berlin 1926.

Kriseleit, I. 1994, Bemerkungen zur Herstellung hellenistischer Terrakotten als Grabbeigabe, In: Hellenistische Tonfiguren und Nachschöpfungen im 19 Jh., Berlin 1994.

Kriseleit, I. 1994, Fälschungen in der Berliner Sammlung, In: Hellenistische Tonfiguren und Nachschöpfungen im 19 Jh., Berlin 1994.

Kisa, A. 1908, Das Glas im Altertume, Leipzig 1908, 33-106.

Marijan, B. 1989, Staklene posudice iz Grčke u Zemaljskom muzeju Bosne i Hercegovine (Sarajevo), Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, n. s. A, br. 42/43, Sarajevo 1989, 73-81.

Martha, J. 1880, Catalogue des figurines en terre cuite du Musée de la Société Archéologique d'Athènes, Paris 1880.

Mikulčić, I. 1976, Antičko staklo iz Scupia i ostali makedonski nalazi, Arheološki Vestnik XXV, Ljubljana 1976, 189-198.

Mitten, D. G. / Doeringer, S. F. 1968, Master bronzes from the Classical World, Mainz on Rhine 1968.

Nardelli, B. 1991, Le terrecotte figurate del Museo Archeologico di Venezia provenienti da Zadra, Diadora 13, Zadar 1991, 43-51.

Nardelli, B. 2000, Terakotna plastika u Arheološkom muzeju u Splitu, Vjesnik za arheologiju historiju dalmatinsku, sv. 92, Split 2000, 35-123.

Paul, E. 1987, Griechische Terrakotten, Leipzig 1987.

Pottier, E. 1890, Les statuettes de terre cuite dans l'antiquité, Paris 1890.

Radić Rossi, I. 2005, Sjećanje na vrijeme Tritona i Ne-reida, Histria Antiqua, 13, Pula 2005, 143-157.

Robinson, D. M. 1950, Excavations at Olyntus, Part XIII, Baltimore – London 1950, 399-430.

Rendić Miočević, A. 2005, O kultu Jupitera i Junone na području Siska, Histria Antiqua, 13, Pula 2005, 241-263.

Richter, G. M. A. 1950, The Sculpture and Sculptors of the Greeks, London 1950.

Rolley, C. 1996, La scultura della Magna Grecia, In: I Greci in Occidente, Milano 1996.

Santaro, P. 1977, Colle del Forno. Loc. Montelibretti (Roma) – Relazione di scavo sulle campagne 1971-1974, nella necropoli, Notizie degli scavi di antichità, Ser. 8a, Vol. XXXI, Roma 1977, 215-230.

Sanader, M. 1995, O kultu Herkula u Hrvatskoj, Opusculae archaeologica, 18, Zagreb 1995, 87-114.

Sanader, M. 2002, Zbirka starogrčke koroplastike na Brijunima. Arheološki ogledi i studije, Zagreb 2002, 28-67.

Sokolovska, V. 1986, Isar-Marvinci i Povardarjeto vo antičko vreme, Posebno izdanje I, Muzej na Makedonija, Skopje 1986.

Scholl, A. 2007, Die Akropolisvotive aus dem 8. Bis frühen 6. Jahrhundert v. Chr. Und die Staatswerdung Athens, Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts, Band. 121, Berlin 2007.

Srejović, D. / Cermanović, A. 2004, Rečnik grčke i rimske mitologije, Beograd 2004.

Šeparović, T. / Uroda, N. 2009, Antička zbirka Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika, Split 2009.

Veličković, M. 1957, Katalog grčkih i rimskih terakota, Beograd 1957.

Vulić, N. 1933, Novi grobovi kod Trebeništa, Srpska kraljevska akademija – Spomenik LXXXVI, raz. 59, Beograd 1933, 19-29.

Wünsche, R. 1996, Erlesene Fälschungen, In: Hauch des Prometheus, München 1996.

Zaninović, M. 2005, Kult Afrodite i Venere na tadašnjoj hrvatskoj obali, Histria Antiqua, 13, Pula 2005, 157-167.

Zimmer, G. 1994, Tanagra und Myrina, In: Bürgerwelten – hellenistische Tonfiguren und Nachschöpfungen im 19 Jhr., Berlin, 1994.

Katalog

Staklene posude

1. Lokalitet: Nepoznato. (Tab. 1, 1)

Opis: Amforiskos od neprozirnog stakla tamnosmeđe boje s dvije drške, užeg izduženog vrata. Vanjski rub otvora posude ukrašen je žutom horizontalnom trakom, a najuži srednji dio vrata ukrašen je s pet bijelih horizontalnih linija. Rame posude ukrašeno je jednom ravnom žutom linijom, nakon čega postoje žute i bijele cik-cak linije. Primarna namjena odnosila se na čuvanje mirisa i mirisnih ulja.

Datacija: Datira se u period od VII do IV stoljeća stare ere.

Dimenzije: visina 10 cm, širina 5,5 cm, težina 68,10 g. Literatura: Nepublicirano.

2. Lokalitet: Nepoznato. (Tab. 1, 2)

Opis: Aribalos od stakla tamnoplave boje s dvije drške, više oblog kruškastog oblika, kratkog vrata, elipsastog dna. Vanjski rub otvora ukrašen je žutom horizontalnom linijom. Na ramenu i vratu se nalaze po dvije žute horizontalne linije, nakon čega se vide nizovi od cik-cak linija izvedenih žutom i bijelom bojom. U ovom slučaju u kombinaciji je i tamnoplava podlo-

ga. Pri dnu trbuha, a u blizini dna posude, nalazi se žuta horizontalna linija. Posuda je služila za čuvanje mirišljavih ulja za mazanje tijela. Nošena je privezana remenom uz ručni zglob ruke.

Daticija: Datira se u period od VII do IV stoljeća stare ere.

Dimenzije: visina 7 cm, širina 6 cm, težina 59,90 cm.

Literatura: Nepublicirano.

3. Lokalitet: Nepoznato. (Tab. 1, 3)

Opis: Oblik aribalosa – amforiska od stakla, tamnoplave boje s dvije manje drške. Kruškolikog tijela, izduženog vrata, elipsoidnog dna. Na manjem, blago roširanom obodu s vanjske strane nalazi se žuta horizontalna linija, na vratu i ramenu nalaze se po dvije horizontalne linije, a onda slijedi cik-cak ukras izveden žutom i bijelom bojom u kombinaciji s tamnoplavom podlogom. Posuda je služila za čuvanje kozmetičkih ulja i mirisa.

Daticija: Datira se od VII do IV stoljeća stare ere.

Dimenzije: visina 8 cm, širina 6 cm, težina 65,20 g.

Literatura: Nepublicirano.

4. Lokalitet: Nepoznato. (Tab. 1, 4)

Opis: Aribalos – amforisk od stakla, tamnoplave boje s dvije drške, više loptastog oblika, kratkog vrata te širokog okruglog dna. Vanjski rub velikog otvora posude ukrašen je svijetloplavom horizontalnom linijom. Vrat posude nije ukrašavan linijama, a na ramenu se nalazi horizontalna svijetloplava traka. Ispod horizontalne trake slijedi cik-cak linija, ukras izveden u žutoj i svijetloplavoj boji s kombinacijom tamnoplave podloge. Posuda je služila za čuvanje mirišljavih ulja, koja su koristili vježbači i atlete za mazanje tijela i nosila se privezana remenom za ručni zglob.

Daticija: Datira se od VII do IV stoljeća stare ere.

Dimenzije: visina 5,5 cm, širina 5 cm, težina 54,31 g.

Literatura: Nepublicirano.

Terakotne figurine

5. Lokalitet: Nepoznato. (Tab. 2, 1.a i b)

Opis: Figurina žene, terakota, u stojećem stavu. Obučena u dug hiton i zaogrnta himationom do ispod koljena. Desna prekrivena ruka pripijena je uz tijelo i blago savijena u laktu te položena na trbuh. Lijeva ruka opružena niz tijelo i pridržava himation u visini lijeve butine na boku. Desna noga blago savijena u koljenu i izbačena na stranu. Na glavi ima polukalotastu kapu. Oči su uvučene, nos je pravilan. Usta mala i poluotvorena. Na odjeći i glavi vidljivi ostaci crvenosmeđe boje.

Daticija: Datira se u IV–III stoljeće stare ere.

Dimenzije: visina 25 cm, širina 8 cm, težina 452,7 g.

Literatura: Nepublicirano.

6. Lokalitet: Nepoznato. (Tab. 2, 2.a i b)

Opis: Figurina žene „tanagra stil“ koja stoji. Obučena u dug hiton i zaogrnta bogato drapiranim himationom do ispod koljena. Kraj himationa pada pozadi, preko lijevog ramena. Desna ruka je spuštена niz tijelo i pridržava himation u visini desne butine. Ispod odjeće naglašene grudi. Lijeva noga blago savijena u koljenu. Kosa je od čela i lica u nekoliko segmenata razdjelnicama podijeljena i na zatiljku skupljena u kružni čvor te pokrivena širokom povezačom. Oči imaju naglašene kapke, obrazi su punački, usta puna, nos pravilan i djelimično oštećen. Glava je blago okrenuta na desnu stranu. Na cijeloj figuri vidljivi ostaci smeđecrvene boje.

Daticija: Datira se u IV–III stoljeće.

Dimenzije: visina 19,5 cm, širina 6,5 cm, težina 225,6 g.

Literatura: Nepublicirano.

7. Lokalitet: Nepoznato. (Tab. 3)

Opis: Glava žene, dio statue. Nos pravilan. Nedostaje vrh nosa. Oči naglašene obrvama, plastičnim kapcima i zjenicama. Kosa je povezana širokom povezačom (taenia) ili ima visoku dijademu u obliku kružnog vijenca. Ispod se pomaljavu pramenovi, predstavljeni urezima koji uokviruju čelo. Na glavi se nalazi polukalotasta kapa, podijeljena u pravilne segmente. Usta su mala i punija. Zemlja je svijetlomrke boje. Nema tragova bojenja.

Daticija: Datira se u IV–III stoljeće stare ere.

Dimenzije: visina 9 cm, širina 8 cm, težina 314 g.

Literatura: Nepublicirano.

Bronzane figurine

8. Lokalitet: Nepoznato. (Tab. 4, 1.a i b)

Opis: Figurina kore, mlada i obučena, u stojećem stavu. Obradena izrada odjeće i stilizirane kose izvedena je dekorativno. Figura djevojke je uvijena u odjeću, koja se završava uobičajenim stepenastim bordurama. Kosa je uvijena u tanke kovrče i pletenice. Usne su razvučene u lažni osmijeh. Linija usana je kriva, ali bez podizanja jagodica, što predstavlja arhaiski konvencionalni osmijeh. Desna ruka je savijena i u visini grudi, drži poklon. Lijeva ruka pridržava skut, zbog čega je donji dio hitona zategnut i krupno naboran. Hiton je ukrašen cvjetnim motivom. Sačuvana je plemenita bronzana patina.

Daticija: Početak IV stoljeća stare ere.

Dimenzije: visina 15 cm, širina 4 cm, težina 170,50 g.

Literatura: Nepublicirano.

9. Lokalitet: Nepoznato. (Tab. 4, 2.a i b)

Opis: Figurina kore iz perioda zrele arhaike. Obrada odjeće i kose izvedena je fino i dekorativno. Hiton i himation su naglašeni sitnim naborima koji završavaju na rubovima uobičajenim stepenastim bordurama. Kosa je uvijena u tanke pletenice i kovrdže. Odjeća je

bogato prikazana s naborima i više nije „futrola“ za tijelo. Desna noga je pomjerena naprijed. Lijeva ruka pridržava skute, zbog čega je donji dio hitona zategnut i ocrtava obrise bedara i nogu.

Datacija: Kraj VI ili početak V stoljeća stare ere.

Dimenzije: visina 20 cm, širina 6 cm, težina 527,80 g.

Literatura: Nepublicirano.

10. Lokalitet: Nepoznato. (Tab. 5, 1.a i b)

Opis: Figurina patricijke – žene koja je zakoračila lijevom nogom. Na desnu nogu se još oslanja. Obučena je u tanki, pripijeni hiton, koji ističe obrise njena tijela. Debljina platna je prikazana sa svega nekoliko dugih, ovlaš urezanih linija niz torzo, koji naglašava da figura nije gola. Himation je usukan pa prebačen preko lijevog ramena. Opasan je oko pasa i prebačen preko lijeve ruke pa onda spušten drapirano niz tijelo do zglobova nogu. Kosa je iznad čela razdijeljena i onda predstavljena urezima oko cijele glave. Na glavi se najvjerojatnije nalazi plitka polukalotasta kapa. Lice je dostojanstveno s pravilnim crtama. Glava je blago okrenuta u lijevu stranu. Lijeva i desna ruka su savijene u laktu i podrignute naprijed u visini struka.

Datacija: IV–III stoljeće stare ere.

Dimenzije: visina 13,5 cm, širina 5 cm, težina 486,10 g.

Literatura: Nepublicirano.

11. Lokalitet: Nepoznato. (Tab. 5, 2.a i b)

Opis: Figurina božice Minerve. Božica stoji i naoružana je. U jednoj ruci drži koplje, na koje se oslanja, a u drugoj ruci drži pateru. Figurina je odjevena u hiton i himation te je obnažena do lakata. Na grudima ima egidu, čiji srednji dio zauzima glava Meduze. Nabori odjeće padaju do stopala boginje. Ispod duge odjeće na stopalu lijeve noge naznačena je obuća. Na glavi ima korintski šljem s perjanicom. Ispod šljema viri kosa predstavljena vješto, paralelnim polulučnim linijama. Lice je dosta jasno naznačeno s pogledom izdubljenih zjenica koji gleda ravno. Mali nos i mala usta plastično su izvedeni. Lijeva ruka, u kojoj je bilo koplje, podignuta je visoko u laktu. Desna ruka, u kojoj je patera, spuštena je ispod struka.

Datacija: I stoljeće.

Dimenzije: visina 8 cm, širina 5,5 cm, težina 95,36 g.

Literatura: Nepublicirano.

12. Lokalitet: Nepoznato. (Tab. 6, 1.a i b)

Opis: Figurina oratora odjevenog u ogrtač. Ogrtač je stavljen oko pasa i prebačen preko lijeve ruke. Na lijevom ramenu prikazan je kraj ogrtača, na način da ostavlja grudi nage. Lijeva noga je savijena u koljenu tako da je oslonjena prednjim dijelom stopala na tlo. Desna ruka je spuštena niz tijelo, a lijeva savijena u visini lakta i ispružena naprijed u karakterističnom govorničkom položaju. Lice je sa začešljanom bradom, koja je prikazana paralelnim urezima. Kosa je,

kao i brada, predstavljena urezima te zajedno s bradom uokviruje lice. Oči su prikazane poluzatvorene u govorničkom zanosu. Usta iznad kojih se nalaze dugi brkovi otvorena su i plastično prikazana. Na glavi se nalazi izrazito plitka polukalotasta kapa.

Datacija: III–IV stoljeće.

Dimenzije: visina 20 cm, širina 8 cm, težina 787,40 g.

Literatura: Nepublicirano.

13. Lokalitet: Nepoznato. (Tab. 6, 2.a i b)

Opis: Stojeća figurina Herkula, s osloncem na desnu nogu, koja nedostaje ispod koljena. Lijeva noga je malo povučena unazad. U visoko izdignutoj i u laktu savijenoj lijevoj ruci nalazila se hesperidska jabuka. Desna ruka, koja je također nešto savijena u laktu, niže je postavljena, držala je batinu. Lik mladog Herkula je sumarno urađen. Preko lijevog ramena niz prsa i leđa na desni bok se spušta urolana lavlja koža, koja više liči na ogrtač. Prsa su prikazana muskulozno.

Datacija: II–III stoljeće.

Dimenzije: visina 9,5 cm, širina 3,5 cm, težina 109,20 g.

Literatura: Nepublicirano.

14. Lokalitet: Nepoznato. (Tab. 7, 1.a i b)

Opis: Figurina Venere ili Afrodite. Boginja ljepote. Naga stojeća figurina Venere na postamentu, oslonila se na lijevu nogu. Desna noga je neprimjetno savijena u koljenu. Na glavi iznad čela kosa koja je podijeljena u krupne segmente u obliku polukružnih pramenova izvedenih urezima i na zatiljku složenih u obliku riblje kosti. Glava je blago nagnuta u desnu stranu. Lik je prikazan sumarno. Oči i usta su prikazana u obliku kružnih udubljenja, a nos je plastično istaknut. Grudi neznatno naznačene. Ruke su savijene u laktovima i podržavaju bokove.

Datacija: Teško određiva.

Dimenzije: visina 10 cm, širina 4 cm, težina 100,70 g.

Literatura: Nepublicirano.

16. Lokalitet: Nepoznato. (Tab. 7, 2.a i b)

Opis: Figurina konja s izdignutom stiliziranom grivom.

Datacija: V–III stoljeće stare ere.

Dimenzije: visina 7 cm, širina 9 cm.

Literatura: Nepublicirano.

16. Lokalitet: Nepoznato. (Tab. 8, 1.a i b)

Opis: Figurina Fortune, odnosno Tihe, boginje sreće, sudbine i slučaja. Figurina u stojećem stavu, obučena u dugi hiton. Preko hitona je prebačen dugi himation, nisko do ispod koljena. Himation je spušten preko desnog ramena. U ispruženoj izdignutoj ruci, savijenoj u laktu, boginja drži nekoliko strukova klasja. Lijeva ruka je u laktu savijena i naprijed ispružena s otvorenim dlanom u kome nedostaje atribut, kormilo ili rog izobilja. Glava je vješto prikazana s kratko uvijenom

valovitom kosom koja viri ispod visoke dijademe u obliku kružnog vijenca. Crte lica su uspješno prikazane. Odjeća je prikazana u vidu širokih i mirnih nabora teške draperije.

Datacija: II stoljeće.

Dimenzije: visina 10 cm, širina 3,5 cm, težina 142,20 g.

Literatura: Npublicirano.

17. Lokalitet: Nepoznato. (Tab. 8, 2.a i b)

Opis: Glava, dio statue. Vrat je kratak i cilindričan. Oči izrazito široko otvorene s naznačenim kopcima, trepavicama i obrvama. Nos je pravilan, kratak, a usta mala i zatvorena. Ušne školjke su male i plastično izvedene. Kosa je izrazito kratka, predstavljena u pramenovima koji su urađeni snopovima ureza po cijeloj glavi.

Datacija: II–I stoljeće stare ere.

Dimenzije: visina 12 cm, širina 9 cm, težina 848,50 g.

Literatura: Npublicirano.

18. Lokalitet: Nepoznato. (Tab. 9, 1.a i b)

Opis: Bronzana figurina Silena, boga plodnosti i pijanstva. Figurina bez patine. Prikazan je kao starac u trku, na okrugloj bazi. Cijelo tijelo nago. U lijevoj ruci drži pehar ili kupu s vinom. U desnoj ruci u visini boka neki okrugao predmet. Lice je sa zatupastim nosom, okruženo bradom i kosom. Zlovoljnog izraza

lica. Sa zadnje strane figurine konjski rep, spušten do visine koljena.

Datacija: IV stoljeće stare ere do rimskog perioda.

Dimenzije: visina 8,5 cm, širina 3 cm, težina 144,10 g.

Literatura: Npublicirano.

Figurine bakar – zlato

19. Lokalitet: Nepoznato. (Tab. 9, 2.a i b)

Opis: Naga figurina varvarina s torkvesom oko vrata. Na glavi ima šljem od lavlje glave i na nogama čizme. Mladi varvarin je pun divljenja s uzdignutom lijevom rukom. Desna ruka oslonjena na bok. Gleda prema nebu.

Datacija: IV–III stoljeće stare ere.

Dimenzije: visina 16 cm, širina 7 cm, težina 413,80 g.

Literatura: Npublicirano.

Srebreni kuros

20. Lokalitet: Nepoznato. (Tab. 10. 1a, b i c)

Opis: Kuros s lijevom nogom u iskoraku. Ruke spuštene niz tijelo, s lakim pregibom u laktovima. Kosa strogo stilizirana. Torzo s naglašenim trbušnim mišićima. Kuros zamišljeno gleda u zaleđenoj pozi. Usne su spojene i razvučene u lažni osmijeh.

Datacija: VI stoljeće stare ere.

Dimenzije: visina 32 cm, širina 9 cm, težina 686,20 g.

Literatura: Nepoznato.

1

2

3

4

Tab. 1. 1. Amforiskos od neprozirnog stakla; 2. aribalos od stakla tamno plave boje; 3. aribalos od stakla tamno plave boje; 4. aribalos-amforisk od stakla

1a

1b

2a

2b

Tab. 2 1. a i b Terakota žene; 2. a i b figurina žene, tanagra stil

1a

1b

Tab. 3. 1. a i b *Glava žene, dio statue*

1a

1b

2a

2b

Tab. 4. 1. a i b *Figurina kore*; 2. a i b *Figurina kore iz perioda zrele arhaike*

1a

1b

2a

2b

Tab. 5. 1. a i b *Figurina patricijke*; 2. a i b *Figurina božice Minerve*

1a

1b

2a

2b

Tab. 6. 1. a i b *Figurina oratora s ogrtačem*; 2. a i b *Stojeća figurina Herkula*

1a

1b

2

Tab. 7. 1. a i b *Figurina Venere ili Afrodite*; 2. *Figurina konja*

1a

1b

2a

2b

Tab. 8. 1. a i b *Figurina Fortune*; 2. a i b *Glava, dio statue*

1a

1b

2a

2b

Tab. 9. 1. a i b *Figurina Silena*; 2. a i b *Naga figurina barbarina s torkvesom oko vrata*

1a

1b

1c

Tab. 10. 1. a, b i c *Kuros s lijevom nogom u iskoraku*

Tab. 11. *Komparativni objekti* (prema A. Scholl 2007)

Tab. 12. *Komparativni objekti* (prema A. Scholl 2007)

Tab. 13. *Komparativni objekti* (prema A. Scholl 2007)